

от практическите му употреби (с. 86). При това положение авторката не е могла да остане встрани от проблема за мярата при открояването на негативните и позитивните страни на гражданското ни общество. Тъжна е констатацията, че твърде рано „понятието държава започва да развива негативен смислов ореол“ (с. 45). Целта на тази книга обаче не е открояването на негативизма, дори Огняна Тенева би ме погледнала с изпитателно око, когато обръщам внимание на тази нравствена сянка. Но като методик използвам контраста, за да изтъкна финалното изречение на тази книга: „Останалото е бъдещо нарастване на смисъла“ (с. 154). В случая остроумието е пътеводител за излизане от безсмислието на хаотичните ни образователни напъни, чрез които не се случва нито човекът, нито гражданинът.

Изследването на детската ни литература в последните години върви в посока да се доближи като методология до научните интерпретации на поезията и прозата за възрастни. Книгата на Огняна Тенева, както и тези на Петър Стефанов, Таня Стоянова, Росица Чернокожева и др. показват, че така се стига до много по-интересни наблюдения, а мисля, че и много по-верни. Много от авторите, чиито произведения О. Тенева анализира – Ив. Вазов, К. Величков, Ст. Михайловски, Ст. Чилингиров, Елин Пелин, Ц. Церковски и др., постигат своите граждански и естетически идеи в литературата за деца и възрастни. За изграждане на научния си апарат авторката използва вижданията на Н. Фрай, М. Фуко, Й. Хьойзинха, Х. Арент, Н. Бибио, Ю. Тинянов, Н. Георгиев и др., без да следва постановките на една литературоведска и социологическа школа. Това я прави гъвкава, защото тя не се интересува от методологическата рамка, а от функционалността на идеите, които хранят мисълта ѝ.

Един от важните приноси на Огняна Тенева е, че тя изважда текстове, които са малко познати, но същевременно много показателни за литературата ни от разглеждания период. За целта тя е издирила стихосбирки, ползвала е периодичния печат, актуализира отношението към христоматии, антологии, сборници. Тя изхожда от позицията на Н. Фрай, че „литературата е ловен резерват, от който изследователят вади всичко с надеждата, че бъдещето ще открие в него нещо полезно“ (с. 9). Тази позиция е много важна, ако кажа, че е възлова и перспективна, няма да сгреша, тъй като през втората половина на XX век се осъществи идеологическа селекция на текстовете най-малкото с разбирането, че в стихотворенията и илюстрациите не трябва да се показват слаби прасета и боси деца, тъй като през социализма не можеше да има такива. С голяма охота четох анализите на текстовете в раздела „Общество“, даже за себе си го определих като антология, в която стиховете излизат за нов живот чрез критическия сюжет. Струва ми се радостта ѝ, че е намерила текста, е по-голяма от удоволствието да осъществи аналитичната операция.

Може би най-функционален за днешната ситуация е разделът „Личната свобода“, доколкото авторката определя пространствата на авторитарната и либералната педагогика и тяхното проявление в детската поезия. Проблемите се свързват с това доколко религиозното възпитание определя всичко останало в поведението на детето – послушание, страх, грях, очакването на наказание, и доколко те фор-

мират гражданина. Не изключвам възможността от „послушното дете да израсне послушен възрастен“, както и допълнението „и безкритичен поданик“ (с.134), но струва ми се в по-голямата част от творбите, които анализира авторката, идеята за послушанието е само част от великата стратегия на българина да съхранява децата си. Тази философия е изразена в стиховете на В. Попович, К. Величков и особено на Ц. Калчев. В литературата за възрастни това отношение към децата е най-ясно постигнато в образа на чорбаджи Марко от романа „Под игото“ на Иван Вазов. Струва ми се, че тук е могло да се изтъкнат не само постулатите на авторитарната педагогика и на християнската религия, чудесно изведени на с.125, но и да се има предвид родово-гражданското поведение на българина по време на робството, което е изцяло продиктувано от стратегията на оцеляването. Инстинктът за самосъхранение, за съжаление, погубва голяма част от енергията, нужна за нови съзидания. Воден от тези мисли, подкрепям изцяло отношението на авторката към Чичо Стоян (Стоян Попов), защото той се оказва от авторите, който е дал в най-голяма степен усещането за свобода на българското дете (виж с.138 – 139), а и за разкрепостяване на възрастните с „Българско декамеронче“.

Книгата на Огняна Георгиева-Тенева е с концептуално-аналитичен характер, но нейните наблюдения имат конкретно практическо приложение както по отношение на откритите текстове, така и във връзка с идеите за гражданско образование. Даже ако се имат предвид четирите признака на дискурса на изследването (с.15 – 19), то може да се конструира модел, по който да се работи. В единия от признаците е поставена необходимостта да се оцени „говорещият човек“ чрез „възможните връзки между авторовата гражданска позиция и образа на лирическия говорител“ (с.16). Тази постановка ме насочи да търся интерпретации, свързани с образа на устното слово, но изглежда, творбите не са дали възможност на авторката за по-мощно разгръщане на този проблем. Като любопитен човек, макар да разбрах от книгата, че любопитството се наказва, оставам с очакване Огняна Тенева да продължи изследването си и да надникне в хрестоматиите за прогимназиите от 20-те и 30-те години на XX век, защото там си мисля, че е истинската мая за бъдещото гражданско образование.

THE BOOK IN WHICH THE MEETING BETWEEN THE AUTHOR AND PHENOMENON GRACEFULLY SHAPES THE READER'S MIND

✉ **Prof. Dr. Radoslav Radev**
University of Veliko Turnovo
2, T. Turnovski Str.
5003 Veliko Turnovo, Bulgaria
E-mail: radev_bg@abv.bg

ПОЛИФУНКЦИОНАЛНИ ПОМАГАЛА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК (ЗА V, VI, VII КЛАС)

Димчев, К., Нешкова, Р., Горанова, Ил. *Текстове и задачи по български език за V клас*. Издателство „РИВА“; Димчев, К., Харизанова, М. *Текстове и задачи по български език за VI клас*. Издателство „РИВА“; Димчев, К., Горанова, Ил. *Текстове и задачи по български език за VII клас*. Издателство „РИВА“

Нели Недялкова

1. Скоро излезе от печат комплект от три нови помала по български език на издателство „РИВА“ – „Текстове и задачи по български език за V клас“⁽¹⁾; „Текстове и задачи по български език за VI клас“⁽²⁾; „Текстове и задачи по български език за VII клас“⁽³⁾ (По-нататък – Помагалото за V клас, Помагалото за VI клас, Помагалото за VII клас).

Авторският колектив с ръководител проф. Кирил Димчев предлага на учителите по български език помагала, които са ориентирани към двата типа обучение по български език – обучението по български език като първи език и обучението по български език като втори език.

Обучението по български език като първи език е представено с *методически идеи по теми*, съобразени с учебните програми за V, VI и за VII клас. Някои от вижданията на авторите за обучението по български език като втори език намират най-ярка реализация в *рубриката „Езикова работилница“*: работи се с автентични текстове на ученици, за които българският език не е първи (майчин, роден) език.

2. Структура на помагалата. Всяко от помагалата съдържа:

– Тест за определяне на входното равнище на знанията и уменията на учениците.

– Методически идеи по теми, съобразени с учебните програми.

– Тест за определяне на изходното равнище на знанията и уменията на учениците.

– Ключ с верните отговори на тестовите задачи

Заслужават внимание формулираните от авторите *основни цели*, успешно реализирани в помагалата.

– „Да се усъвършенстват уменията на учениците за създаване и възприемане на текстове като фактор за успешно общуване.

– Да се осмислят езиковите правила, за да се избягват слабостите при общуването.

– Да се обогатят езиковата и общата култура на учениците.“ (Помагалото за VII клас, с. 4).

Според авторите „не се нуждае от специално изтъкване фактът, че изучаването на българския език в клас помага за непрекъснато обогатяване на речниковия запас и по този начин се постига изразителност на речта; за автоматичен подбор на изречения и думи, които в контекста са синоними“ (Помагалото за VI клас, с. 4)

Основната задача на съставителите на сборниците е да се помогне на учениците при овладяване на възможностите на българския книжовен език „за изразяване на най-тънки отсенки на мисълта“; да им се покажат механизми за използване на богатството на българския език в устни и писмени речеви изяви (Помагалото за V клас, с. 4).

2. 1. В Тестовете за определяне входното равнище на знанията и уменията на учениците (Помагалото за V клас, с. 5 – 8; Помагалото за VI клас, с. 5 – 6) и в **Тестовете за определяне изходното равнище на знанията и уменията на учениците** (Помагалото за V клас, с. 70 – 71; Помагалото за VI клас, с. 74 – 77; Помагалото за VII клас, с. 71 – 73) са включени текстове с културологична насоченост и задачи на брой приблизително толкова, колкото се задават в тестовете за външно оценяване при завършване на VII клас.

Условията на задачите във всеки от текстовете предполагат различни учебни дейности – определяне на темата и подтемите на текстовете, извличане на ключови думи и изрази, речникова работа, разпознаване на форми, уместна употреба на думи и форми, четене с разбиране, откриване на правописни неточности и др. Богатият спектър от дейности дава възможност на учителите да използват тестовете не непременно в цял вид, а да избират от тях задачи в съответствие с интересите и подготовката на учениците си.

Вместо тест за входно равнище *в помагалото за VII клас* се предлага разработка, озаглавена „Начален преговор“, в която се загатват идеи, които могат да бъдат осъществявани в занятия по български език или по литература – в края на VI клас или в началото на VII клас (Помагалото за VII клас, с. 5 – 6). Използван е откъс от разказа на И. Вазов „Иде ли?“ – писмото на Стоян до майка му. По оригинален начин задачите към откъса свързват ученото до VII клас с наблюдение и анализ на текста; създават се предпоставки учениците сами да съставят текстове, в които да приложат знанията и уменията си за „правилност и уместност на езиковия изказ“, както и с „изискването за уместност на речевите изяви“ (Помагалото за VI клас, с. 4).

2. 2. Методическите идеи по теми, съобразени с учебните програми (V клас, с. 9 – 65; VI клас, с. 7 – 73; VII клас, с. 7 – 70), правят помагалата *приложими към всички варианти на учебниците по български език за V, VI, VII клас.*

Във всяка от разботените теми реализацията на методическите идеи на авторите условно се разделя между две части.

– *Първата част е ориентирана към обучението по български език като първи език и като втори език.* В нея са включени **текстове и задачи**, насочени към практическо овладяване на оптимален брой лингвистични понятия и към усъвършенстване на комуникативноречеви умения, предвидени по Държавните образователни стандарти.

– *Втората част* е обособена като рубрика „*Езикова работилница*“. С насоченост предимно за работа с ученици, за които българският език не е майчин език (турчета, ромчета, еврейчета, русначета и пр.). С нея се поставя началото на методически обосновано практическо обучение по български език като втори език.

Работата с помагалата предлага възможности за формиране у учениците на компетентности, отнасящи се до процедурни знания на личността, с помощта на които се изпълняват речеви действия. Учителите биха могли да използват идеите, маркирани в сборниците, за функционално изучаване на основни проблеми, предвидени в учебните програми.

В сборниците целенасочено е работено за реализиране на *културологичния подход* – избрани са подходящи текстове и се акцентира на определени страни от съдържанието им. Културата се разбира като динамичен процес, при който личността влиза в отношения със себе си, с другите и със света. Учителите разполагат с възможности за избор чрез блоковете езикови задачи, културологично ориентирани, да запознават учениците си с националните особености на речевото общуване (в т.ч. и с речевия етикет). Примери от:

Помагалото за V клас (с. 11 – 12; изходен текст – *Дъга*):

Задача 5: Кои народни названия на дъгата са посочени в текста? Препишете ги.

Задача 6: Как наричат дъгата по-възрастните жители във вашето населено място?

Помагалото за VI клас (с. 27 – 28; изходен текст – *Азбуката като мост*):

Задача 1: Определете речниковото и граматичното значение на думите **азбука** и **мост**.

Задача 2: С какво значение – пряко или непряко, са употребени думите **азбука** и **мост** в текста? Обосновате отговора си.

Задача 3: Какво е значението на думите **библиотека**, **електронна библиотека**, **антикварна библиотека**? (Направете справка с тълковен речник или речник на чуждите думи).

Задача 4: Какво е според вас бъдещето на печатната книга? Обосновете се.

Помагалото за VII клас (с.28 – 30; изходни текстове – Из „*Душа за душа*“ на Н. Хайтов, Из „*Песен за човека*“ на Н. Вапцаров, откъс от „*Маминото детенце*“ на Л. Каравелов, откъс от интервю с В. Мурдаров):

Задача 1: Как Н. Хайтов оценява възможностите на съвременния български език да представя най-тънки нюанси на изразявания смисъл?

Задача 2: От откъса от „Песен за човека“ на Н. Вапцаров препишете словосъчетанията и изреченията, които имат по-голяма честота на употреба в разговорната реч.

Задача 5: Кои думи на форми, използвани в текста на Л. Каравелов, не се употребяват в съвременния български книжовен език? Запишете ги. Кои думи и форми днес се употребяват на тяхно място?

Интеркултурният и интердисциплинният подход поражда идеи за техно-логични решения за по-дълбоко вникване в други култури, разширяват хоризонта на учениците и спомагат за преодоляване на ограничения от личен и обществен характер. В епохата на глобализация това е изключително важно. При изпълнението на задачи от сборниците, в зависимост от начините, по които те биват поставяни, се създават нови ролеви ситуации: културата (разбирана в нейния широк смисъл) застава в центъра на езиковите занятия.

2. 2.1. Текстовете в методическите разработки (във всяка от тях – повече от един) са с различни характеристики по отношение на тема, стил, жанр, източник на информация и пр. В помагалата са включени текстове от разговорен, научен, публицистичен, художествен стил с подчертана културологична насоченост, от които учениците извличат полезна и нова за тях информация. Ако учителите, заедно със своите възпитаници, използват текстовете творчески, биха решавали безпрепятствено много въпроси на езиковата чистота. Ето само по един пример на фрагменти от медийни текстове:

Помагалото за V клас (с. 20): *„Конкорд (заедно с „Ту-144“) е сред малкото до момента свръхзвукови самолети, извършвали пътнически полети. Най-забележителното преживяване с „Конкорд“ е, че това е единственият самолет, който „изпреварва залеза“.*

Помагалото за VI клас (с. 41): *Петуниите се чувстват най-добре на слънчеви места. Обичат топлината. Трябва да се пазят от вятър. През лятото е добре да се поливат всеки ден. За да цъфтят обилно и продължително, петуниите трябва да се подхранват редовно.*

Помагалото за VII клас (с. 71): *Европейският съюз (ЕС) има 28 страни членки, а 24 езика са обявени за официални езици на Съюза. В своята работа ЕС използва езици, които всяка страна при присъединяването си обявява, че желае да използва за официални. Многоезичната политика на Съюза е уникална по своя род и допринася за ефикасността, легитимността и прозрачността в работата на общността.*

Заслужават висока оценка усилията на авторите за целите на рубриката „Езикова работилница“ да издирят и включат подходящи за всяка тема *автентични текстове на ученици*, за които българският език не е майчин език. Сериозно достойнство на комплекта от помагала е, че чрез текстовете и задачите към тях на обучаваните се предлагат възможности да оценяват, анализират и редактират текстове на свои връстници.

2. 2. 2. Задачите в първата част на разработките изискват да се изпълняват *учебни дейности* за:

- *възприемане и анализ на текстове* с цел учениците да придобият умения за анализ и за *редактиране* на отклонения от българските книжовни норми;
- *създаване на текстове* с цел усъвършенстване на уменията за правилен и уместен подбор на думи, форми, словосъчетания и т.н.

Конструирането и подреждането на задачите в помагалата е подчинено на основните принципи, залегнали в методиката на обучението по български език – комуникативноречевия и системно-структурния.

Известно е, че комуникативноречевият принцип е обусловен от прагматичните функции на обучението по български език, а системно-структурният принцип съответства на когнитивните функции на езиковите занятия. Съобразяването с двата принципа в сборниците е показано чрез *комплексното изучаване на езиковите факти в процеса на функционирането им в речта*; съобразяването с втория принцип е направено с цел да се осъществяват информативните и познавателните цели при работа с определена учебна информация (особено при изучаването на правопис и пунктуация).

Ето някои примери за **задачи за възприемане и анализ на текстове**.

Помагалото за V клас – тема „*Език. Текст. Общуване*“ (с. 9 – 10).

Прочетете трите текста и изпълнете задачите.

Т 1. *Обичам те, българска реч,
звук сладък, най-мил в звуковете,
ту арфа звънлива, ту меч*

на майстор художник в ръцете. (Иван Вазов)

Т 2. *Заблуда е, че само писателите творят книжовния език. А истината е, че творец в един език е всеки, който борави с него в обществото.*

(Александър Теодоров-Балан)

Т 3. *Да си служиш с езика как да е – значи да мислиш как да е: неточно, приблизително, невярно.* (Алексей Толстой)

1. Напишете темата и целта на всеки от трите текста.
2. Как разбирате твърдението на А.Толстой в Т3?
3. Какво е за поета Ив. Вазов българската реч? Какви чувства изпитва той към нея?
4. Препишете изречението от Т2, с което авторът показва кой е творецът в един език.
5. Официален е езикът, който се използва в училище, в медиите, в Народното събрание и т.н. Кой е официалният език в Република България?

Помагалото за VI клас – тема „*Залог на глагола*“ (с. 42)

Прочете двойките изречения.

За пръв път петунцията е описана от прочутия ботаник Жан-Батист Ламарк през 1793 г. – През 1793 г. прочутият ботаник Жан-Батист Ламарк за пръв път описва петунцията.

Най-новият вид е открит през 1987 г. в Бразилия. – В Бразилия през 1987 г. откриват най-новия вид петунии.

Днес, след близо 200 години селекция, светът е завладян от няколко *вида петунии*. – Няколко *вида петунии завладяват света днес след близо 200 години селекция*.

1. Сравнете ги по смисъл, по строеж и по цел на общуване.

2. В кой залог са глаголите в двойките изречения?

3. Анализирайте употребата на членни форми на имената в изреченията в зависимост от употребата на единия или на другия залог.

4. Защо двойките изречения са контекстови синоними? Всеки учител може сам за себе си да направи методически коментар на подбора на текстовете и на набора от задачи, формулирани към тях. Тук поставяме акценти само върху следното:

– текстовете не само показват възможностите за употреба на изучаваното езиково явление – те дават на ученика *необходима информация* (текста от Помагалото за V клас), *интересна информация* (текстът от Помагалото за VI клас), *информация с културологична насоченост*;

– посочените по-горе примери убеждават, че наборът от задачи към отделните текстове наистина предлага различни учебни дейности:

– от Помагалото за V клас – учениците *четат* текста и изпълняват различни по характер задачи за *четене с разбиране*;

– от Помагалото за VI клас – учениците *четат* текста, *сравняват* текстовете, като търсят общото и различното между тях, *анализират* синтактичния строеж на изреченията, за да уточнят правописна особеност, свързана с разглежданото езиково явление, *формулират извод* след направен анализ.

На читателя не може да не направи впечатление, че в посочените примери (а такъв е подходът и в другите разработки в помагалата) *задачите за четене с разбиране* (за които напоследък се говори твърде много) са включени ненаатрапчиво и което е по-важно – *те са в пряка връзка с изучаваната лингвистична материя*.

2. 2. 3. Чрез *задачите в „Езикова работилница“* големи надежди се възлагат на самостоятелната работа с учениците, която включва няколко типа дейности:

(1) *Създава се текст*, темата на който е достъпна за учениците и е съобразена с техните социокултурни особености; по темата пишат всички ученици. В помагала са използвани именно такива текстове (навярно получени от различни училища). Например:

Помагалото за V клас – „*Аз и моето училище*“ (Дуйгу, V клас; Стефан, V клас), „*Моето семейство*“ (Ирена, V клас), „*Моят любим спорт*“ (Алтан, V клас) и др.

Помагалото за VI клас – „*Любимо животно*“ (Айшегюл, VI клас), „*Курбан байрам*“ (Мехмед, VI клас), „*Празници в моето семейство*“ (Ербу, VI клас) и др.